

HANES BYWYD A LLAFUR JOHN WESLEY.



YMAE JOHN WESLEY yn un o'r dynion mwyaf hynod mewn duwioldeb a llafur a ymddangosodd ar y ddaear er dyddiau Paul yr Apostol, ac nis gall byr hanes ei fywyd lai na bod yn fendithiol i'n darllenwyr. Ni chaniatâ gofod i ni roddi ond crynoded byr ac amherffaith o'i hanes, a hyny yn benaf o'i lafur a'i erlidigaethau. Mab ydoedd i'r Parch. Samuel Wesley, a Susanah ei wraig. Llafuriai ei dad yn mhlwyf Epworth, fel gweinidog perthynol i'r Eglwys Sefydledig. Disgynai ei rieni, yn ôchr ei dad a'i fam, o fonedd uchelfri. Ganed iddynt bedwar-ar-bymtheg o blant, a'n gwrthdrysych ydoedd eu pymthegfed plentyn. Ganed ef Mehefin 17eg, 1703, yn mhersondy Epworth, a bedyddiwyd ef yn mhen ychydig oriau yn John Benjamin. Yn gynar iawn dropiwyd Benjamin o'i enw. Magwyd ef yn y modd mwyaf rheolaidd a gofalus. Yr oedd ei fam yn un o'r mamau rhagoraf, a'i dad yn ŵr o dalent, dysg, a duwioldeb diffuant.

Yn y flwyddyn 1709, pan nad ydoedd John Wesley ond chwe' mlwydd oed, llosgwyd y persondy am yr ail waith; a bu agos iawn i'w fywyd fyned yn ysglyfaeth i'r fflamau echryslawn. Un noson, pan oedd y teulu oll wedi myned i dawel hŷn, deffrowyd y clerigwr gan lais o'r heol yn gwaeddi "Tân, tân!" Pan ddeallodd efe ystyr y waedd, cyfododd ac agorodd ddrws ei ystafell wely, a gwelai fod y tŷ ar dân, a'r tŷ ar syrthio i mewn. Yn ddiatreg, galwodd ei deulu i fyny, ac ar unwaith i ddiangos allan am eu heinioes; ac yn mhen ychydig funudau, wedi diangos o honynt, rhai drwy y ffenestri, a'r lleill drwy ddrws yn yn nghefn y tŷ, wele y tad a'r fam, y plant a'r morwynion, allan o gyrhaedd y perygl. Ond wedi ymbwyllio ac edrych, och! yr oedd John bach ar ol! Ymddengys fod Charles, y baban dau fis oed, tair chwaer bach, John eu brawd, a'r fagwraig, oll yn cysgu yn yr un ystafell pan dorodd y tân allan. Yn ei dychryn a'i brys, wedi cipio y baban yn ei breichiau, a gorchymyn i'r plant ereill i'w dylin, rhuthrodd y llangoes allan, gan adael John ar ol, heb gofio ei ddeffro. Pan welwyd ei goll, yr oedd eu braw yn qdirfawr! Ar hyn clywyd gwaedd plentyn yn nghanol y tân. Rhuthrodd y tad, drwy y mŵg a'r tân i mewn drwy y drws, gan geisio dringo y grisiau i achub ei blentyn; ond torodd y grisiau llosgedig o dan ei draed. Pan welodd hyn penliniodd yn y cyntedd tanllyd i gyflwyno ei blentyn i ofal Gwardwr y tri llang. Yn y cyfamser, deallodd y bachgen ei berygl, dringodd ar y ffenestr, a thafodd hi yn agored. Yna gwelwyd ef—ond pa fodd y gellid ei achub? Nid oedd ysgol yn agos, nac amser i gyrchu un o bell. Angenrhaid yw mam dyfais. Mor gyflym ag ymdaith y fellten, safodd un dyn cryf wrth y pared dan y ffenestr, dringodd dyn arall i fyny ar ei ysgwyddau; a phan oedd y tŷ ar syrthio, a'r gwyddfodolion yn dal eu hanadl, achubwyd y plentyn, "fel pentewyn o'r tân!" Arweiniwyd y fam feddylgar gan yr amgylchiad hwn i gasglu fod gan Dduw waith o bwys i'w mab achubedig i'w gyflawni; a gwnaed argraff ddofn o ddirifwch ar ei feddwl yntau hefyd, yr hon a barhaodd am weddill ei oes.

Dygwyd ef i fyny yn ofalus a deheuig, a dechreuodd ymddad blygu yn fore mewn dealltwriaeth a chrefyddolder. Yn ei wythfed flwyddyn, derbyniodd y cymun o law ei dad; a phan oedd yn ddeug mlwydd a haner, efe a anfonwyd oddi cartref i'r ysgol. Fel ei holl frodyr a'i chwirydd, addysgwyd John Wesley yn elfenau addysg gan ei fam. Yn y flwyddyn 1714, anfonwyd ef i Ysgol y Charterhouse, yn Llundain. Yn yr ysgol hono yr addysgwyd Addison a Steele, a Barrow a Blackstone, ac amryw enwogion ereill. Er fod John Wesley yn derbyn ei ddillad a'i addysg yn rhad yno, dyoddefodd gryn galedi a cham oddiar law y bechgyn mawr, ac ofnai y buasai ei iechyd wedi pallu oni bai am yr arferiad oedd ganddo o reddeg dair gwaith o gwmpas

yr ardd bob bore, yn o'r gorchymyn pendant ei dad. Tra yr ydoedd efe, a Charles ei frawd, yn y Charterhouse, mawr finid eu teulu yn Eppworth gan rywbeth a afonyddai ar y persondy. Cyfeirir at hyn gan ei holl fywgraffwyr, a chynnygia y nail a'r lllall at esbonio y dirgelwch. Dywedir y clywid yn ac oddeutu y tŷ ryw swm dyeithriol—yn awr fel gruddfanau trymion, ac yna fel curiadau uchel, a thrachefn yn debyg i swm traed dyn yn disgyn ac yn esgyn y gisiau. Clybuwyd pethau o'r fath yma gan holl daul y tŷ, y dydd fel y nos, drachefn a thrachefn, am'oddeutu dau fis, a pharodd anghysur dirfawr iddynt. Ond pa gyfrif oedd i'w roddi am dano? Priodolai Isaac Taylor y ewbl i ofergoelch y teulu. Ond credai Wesley ei hun ei fod yn rhywbeth gwrthddrychol a goruechnaturiol; ac amddiffynir ei olygiad yn fedrus gan y brein-fardd Southey, a chan Tyreman, ei fywgraffydd diweddaraf a rhagoraf. Modd bynag, gwnaeth "Old Jeffrey," fel y gelwid y bwgan, argraff annileadwy ar ei feddwl ef a'i deulu o barth i fodolaeth ac agosrwydd y byd ysprydol. Wedi treulio wyth mlynedd yn y Charterhouse—y tymhor mwyaf y gellid aros yno—etholwyd ef i Goleg Eglwys Crist yn Rhydychain, lle y bu hyd ar ol ei ordeiniad yn y flwyddyn 1725. Nid ydoedd ond ieuangc pan aeth yno. Cynyddodd yn gyflym mewn gwybodaeth a dysg, a phan ym dair mlwydd ar hugain oedd, etholwyd ef yn gymrawd o Goleg Lincoln, yr hyn oedd yn anrhydedd iddo, ac yn fflonell o elw arianol blynyddol iddo tra y parhaodd yn ddibriod. Llonwyd ei dad yn ddirfawr pan glywodd am hyn. Ar ol enill ei gymrodoriaeth, bu yn gurad i'w dad am ddwy flynedd mewn lle o'r enw Wroote; ond ar gais Dr. Morely, rector Coleg Lincoln, cefnodd ar y guradiaeth, a dychwelodd i Rhydychain, lle y daeth yn athraw ac yn gymedrolwr y dadleuon a gynelid yn y neuadd chwe' gwaith yn yr wythnos. Ac yno y bu nes yr ymfudodd i Georgia yn 1735. Dylid manylu ychydig yma, oblegyd fod yr wyth mlynedd dilynol i'w etholiad i gymrodoriaeth Lincoln yn un o'r cyfnodau pwysicaf yn mywyd ein gwrthddrych, yn ogystal ag yn hanes crefydd yn y deyrnas hon. Dyma y pryd y ffurfiwyd y "Gymdeithas Sanctaidd," fel y gelwid hi, o'r hon yr ymddadablygodd y Methodistiaid; ac yn fuan, y Diwygiad Methodistiaidd yn Lloegr. Cyfansoddwyd y gymdeithas hono gan gynifer o fyfyrwyr ieuainge duwiolfrydig a ymwasant ynghyd i anog eu gilydd i gynyddu yn ngras a gwybodaeth yr efengyl, ac i ymarfer gyda dyfalwch neillduol i defosiynau yr Eglwys. Boreu-godent, gan neillduo oriau penodol i ymarferion dirgelaid. Cyfranogent o'r cymaun yn rheolaidd bob Sabbath, ymryddient bob dydd Mercher a dydd Gwener, ac yngyfarfyddent bob prydnewn i emfydu y Testament Groeg, ac i gyfoethogi eu hunain mewn gwybodaeth grefyddol trwy gyd-ddarllen llyfrau da ereill. Ymgysgrent gyda sêl i weithredoedd o gymwynasgarwch ymarferol trwy ymweled a charcharorion, egwyddori plant yn y Catecism, cyfranu elusenau i'r tylodion, ceisio lleshad ysprydol y myfyrwyr ereill, ac achub pob cyfleuserau i dderbyn a gwneuthur daioni. Oherwydd fod cynllun, cysondeb, a rheol i'w gweithrediaid, galwyd hwy oddiar wawd yn *Drefnyddion (Methodists)*, yr hwn enw a lynodd hyd y dydd heddyw wrth ddsygblion Wesley a Whitfield. Pedwar oedd nifer yr "*Holy Club*" ar y cyntaf; wedi hyny chwyddodd eu rhifedi i naw. Heb roddi enwau yr *oll* o honynt, dylid nodi fod James Harvey, George Whitfield, a Charles Wesley yn aelodau amlwg; ond enaid a llywydd y gymdeithas oedd John Wesley. Achlysur ei sefydliad ydoedd sefyllfa isel y brifysgol mewn moesoldeb. Teimlai gwŷr ieuainge cydwybodol nad oedd modd iddynt fyw yn y fath le, yn agos fel y dylid, heb ymneillduo oddi-wrth arferion a chymdeithas y myfyrwyr ereill. Cafodd ei sylfaenu ar egwyddor gaeth Eglwysaidd a sacramentaidd. Buasai yn cyd-daraw yn hollol â golygiadau Keble a Pusey; a phe na buasai cynnewidiad dirfawr wedi cymeryd lle ar ol hyny yn marn a chyflyrau ei aelodau, diau mai diwerth, os nad niweidiol fuasai dylanwad y Methodistiaid hyny ar y byd. Ond ynglŷn â'r gwaith da a wnaed ar y cyflyrau ar ol hyny, profodd ffurfiad a dylanwad y gymdeithas yn rhagarotoad gwerthfawr iddynt hwy at waith eu hoes, ac o fendith fawr i grefydd. Yn y cyfnod yma, effeithiwyd ar feddwl John Wesley gan lyfrau dau neu dri o awdwr oedd yn cario cryn dylanwad ar ddoesparth o ddarllenwyr y pryd hyny. Pan yn ddwy ar hugain oed, daeth dan dylanwad Thomas à Kempis a Jeremy Taylor, trwy ddarllen "Dyluniad Crist" o waith y cyntaf, a "Byw a marw yn sanctaidd" gan yr olaf. Yn fuan wedi hyny, daeth i gyffyrddiad â llyfrau William Law, yn enwedig yr "Alwad Ddirifrol," a'i "Berffeithrwydd Cristionogol;" a chydweithiai yr holl dylanwadau hyn i wneuthur o hono Uchel-Eglwyswr defodol, cyfriniol, a hunan-gyfiawn!

Yn mis Ebrill, 1735, bu farw ei dad; ac aeth yntau yn y cyflwr a nodwyd, a'i frawd Charles yn genadon i Georgia, gyda'r amcan penaf o ddychwelyd yr Indiaid Americ-

anaidd. Dyddorol yw cofio mai yn yr adeg yma y daeth George Whitfield i gydna-byddiaeth âg of gyntaf, ac y rhestrwyd ei enw yn mhlith Methodistiaid Rhydychain. Derbyniasiad Whitfield fel gweinydd (*servitor*) i Goleg Pembroke dair blynedd cyn hyn; ac yr oedd er's peth amser wedi dechreu gweddio a chanu salmau bum' gwaith yn y dydd, yn mawr edmygu y *Wesleys*, ac ereill, ac yn awyddus iawn i furfio cydnabyddiaeth âg aelodau y "Gymdeithas Sanctaidd." Ond gan nad oedd ond gwas bach i'r myfyrwyr, ac yn ieuangc, pallai ymwthio i'w sylw. Modd bynag, ynglŷn â rhyw helynt a fu yn y tlotŷ cyfagos, mewn canlyniad i ymgais rhyw wraig oedd yno i gyflawni hunanladdiad, cafodd Whitfield gyfeusdra i ddyfod i sylw Charles Wesley. Gwahoddwyd efi frewesta gyda'r brodyr; ac mewn canlyniad i hyny, derbyniwyd ef i'r cych a fawr ddymunasa.

Pan oedd John Wesley yn ewyllysgar i adael Rhydychain, ac Epworth wedi cau yn ei erbyn, daeth iddo ymwaredd o le arall. Y pryd hyny, yr oedd ymdrech ar droed yn y deyrnas hon i sefydlu trefedigaeth yn America, a alwyd ar enw y brenin yn *Georgia*. Cymerid dyddordeb mawr yn y symudiad gan ein dyngarwyr, yn enwedigol felly gan Dr. John Burton, o Rydychain. Ymddengys fod y wasgfa a oddi-ddarpariaeth y wlad hon mewn canlyniad i feihant y *South Sea Bubble* yn galw am ryw ddarpariaeth o'r fath rhag suddo i fethdaliad cyfiredinol. Cynllun Dr. Burton ydoedd sefydlu trefedigaeth *Georgia* i dyfu llyn, a chywarch, a sidan. Caniatawyd breinlen gan Sior II.; penodwyd ymddiriedolwyr i ddal y lle mewn ymddiried i'r tylodion am un mlynedd ar hugain, a ffurfiwyd cronfa o £36,000 mewn amser byr i osod y cynllun mewn gweithrediad. Yn mhen pum' mis ar ol arwyddiad y freinlen, yr oedd y fintai gyntaf o ymfudwyr, yn cynwys chwech ugain o eneidiau, yn hwylio tua'r gorllewin, gyda James Edward Oglethorpe fel eu llywydd bwriadedig, a'r Parch Henry Herbert, clerigwr, fel eu gweinidog. Yn fuan ar ol tirio, gwelodd Oglethorpe, fel y tybiai, fod y drws yn agor i efengyleiddio yr Indiaid brodorol, os gellid sicrhau cenadwr i lafurio yn eu plith fyddai yn abl i ddysgu eu hiaith. Cyn hir dychwelodd y llywydd i Loegr, gan ddwyn i'w ganlyn Tomo-Chici, ac Indiaid ereill, gyda'r bwriad o enill cydymdeimlad Cristionogion &r amcan a goleddai i'w hefengyleiddio. Cafodd ei ddymuniad yn hyn, canys cymerodd "Cymdeithas Lledaeniad yr Efengyl mewn Gwledydd Tramor" y pwngc mewn llaw, ac anfonwyd y Parch S. Quincy drosodd i *Georgia* fel cenadwr. Yn ngwyneb dymuniad y cenadwr hwnw i ddychwelyd, ceisiwyd gan John Wesley gymeryd ei le. Wedi ymgynghori &i gyfeillion, a chael cydsyniad eifam, efe a aeth yno. Rhoddodd ei fam ateb nodweddiadol iawn ar yr achos hwn, trwy ddatgan—"Pe buasai genyf ugain o feibion, llawenydaswn wrth weled pob un o honnynt yn dylyn gwaith mor dda" (llafurio fel cenadon mewn gwledydd tramor). Ar y 14eg o Hydref, 1735, ar fwrdd llong hwyliau o'r enw "*Simmonds*," wele ef yn y cymeriad o genadwr, yn nghyda Charles ei frawd yn y nodwedd o ysgrifenydd i Oglethorpe, yn cychwyn am *Georgia*. Yn mhlith y teithwyr yr oedd mintai fechan o Forafiaid; ac i'r dyben o fedru ymddiddan â hwynt, ymgymerodd yn ddiatreg â dlysgu yr Almaenaeg, yn yr hon y daeth, yn mhen blwyddyn ar ol hyny, yn ddigon cyfarwydd i gyfieithu emynau o honi i'r Saesneg, ac i ymgynabyddu cryn lawer â llenyddiaeth *Germany*. Chwech ar hugain oedd nifer y Morafiaid hyn, rhwng Mr. D. Nitscham, eu gweinidog. Buont bedwar mis yn croesi y Werydd. Pan oeddynt tua thairth pythefnos i'r lân ar yr ochr draw, y môr, gan wynt mawr yn chwythu, a gododd. Waeth-waeth yr elai, torai y tônau dros y bwrdd, drylliwyd yr hwylbren, a rhuthrai y môr yn afonydd i mewn trwy ffenestri y caban. Parhaodd y dymhestl am ddyddiau yn olynol, gan gynyddu mewn gerwindeb. Ar y chweched dydd, torodd tôn dros ben Wesley, a diangfa gyfyng a gafodd am ei fywyd. Yn mhen wyth niwrnod, ymgynddeiriogodd y dymhestl i gyflwr dychrynlyd. Rhuodd y gwynt, gan rwygo yr hwyliau, mygai y môr fel pe buasai ar dân, flamiair yr awyr gan flachiadau y melt, a chwyrddefid y llestr gyda'r fath rym hyd nes ofnid bob eiliad iddi ymollwng yn ysgyrion. Ond y pryd yma, pan yr oedd y dwylaw mewn braw, y teithwyr Saesonig yn gwaeddi ac yn llewygu gan ofn, a John Wesley ei hunan yn crynu gan ofn mawr, yr oedd y Morafiaid duwiol yn canu salmau yn uwch na holl chwiban y drycin, gan ymddangos yn berffaith ddedydd a hunan-feddiannol. Synwyd y clerigwr ieuangc gan hyn; ac mor fuan ag y gostegodd y dymhestl, prysurodd atynt, gan ofyn, "A oedd arnych ddim ofn?" Atebasant, "Nac oedd, diolchi Dduw." "A oedd ar y gwagedd a'r plant ddim ofn?" gofynodd yntau-eilwaith. "Nac oedd (meddai), ac nid oes arnynt hwythau chwaith ddim ofn marw," oedd yr atebiad a gafodd. Synodd yn fwy pan glywodd hyn, a gwnaeth ymholiadau pellach, pryd y

caffodd allan mai y dirgelwch o hyn oll oedd yr adnabyddiaeth brofiadol a feddai y bobl o ffiafr Duw. Effeithiodd hyn yn ddwys ar ei feddwl, a chyfranodd ryw gymaint tuag at greu ynddo anesmwythder a arweiniodd i gyfnewidiad mawr yn ei feddwl a'i olygiadau crefyddol. Yn ddioed ar ol glanio yn Georgia, ar y 5ed o Chwefror, 1736, sefydlwyd ein gwrthddrych mewn tref a elwid Savannah, i breswyllo yn y persondy coed, ac i fugeilio y trefedigaethwyr. Hon oedd y dref Saesonig fwyaf yn y sefydliad, er nad oedd yn cynwys namyn deugain o dai coed; ac yn mhen oddeutu dwy flynedd ar ol hyn, nid oedd yno ond rhyw haner dwsin o drefydd Saesonig yn Georgia, un o'r rhai mwyaf o ba rai oedd Frederica, yr hon a safai gan' milldir i'r debau o Savannah. Nid oedd ond ychydig o'r tir wedi ei arloesi: yr oedd y gweddill o'r sefydliad yn goedwigoedd, corsydd, a *phrairie*, a feddiennid gan yr Indiaid cochion a bwystfilod gwylltion. Dyma faes llafur John Wesley yn y byd gorllewinol. Dydd Sabbath, Mawrth 7fed, dechreuodd ar ei waith, gan gynnal gwasanaeth am naw ya y bore, yna am ddeuddeg, ac un arall yn y prydawn; ac ar derfyn y dydd, cyhoeddodd ei benderfyniad i fynychu hyn bob Sabbath rhag llaw, ynghyd a gweinyddu y cymun unwaith bob Sabbath, a phob dydd gwyl. Llafuriodd yn ol y drefn uchod fel gweinidog i'r trefedigaethwyr am oddeutu blwyddyn a haner. Fel y nodwyd eisoes, amcan John Wesley yn croesi y môr oedd llafurio fel cenadwr yn mhlith y brodorion; a dylid nodi yn y fan hyn y rhesymau a'i lluddiodd i gario allan yr amcan hwnw. Ar un llaw, yr oedd gweinidog penoddeg y Saeson wedi ymadael o'r diriogaeth, a'r plwyfolion fel defaid heb fugail arnynt: ac ar y llaw arall, yr oedd y Ffrangcod a'r Ysperiaid yn peri cymaint o flinder i'r Indiaid, fel mai hollol ofer oedd i ddyngwyl geisio cymhell yr efengyl arnynt y pryd hyn. Yn ngwyneb hyn, cydsyniodd Wesley a chais yr awdurdodau i dreulio yr holl amser y bu yn Georgia i fugeilio y trefedigaethwyr, yn hytrach na llafurio fel cenadwr yn mhlith y paganiaid brodorol. Ymroddodd o ddirif, yn ol y goleuni a feddai, i llafurio yn ei blwyf, er na bu ei lwyddiant ond bychan.

Yr oedd sefyllfa iechyd Charles wedi ei orfodi ef i ddychwelyd rai misoedd cyn hyn. Ymddengys fod meddwl John Wesley y pryd hwn mewn cyflwr o anesmwythder mawr am weled goleuni, a byw. Ysgrifennodd yn ei ddyddlyfr, "Aethum i America i ddychwelyd yr Indiaid—ond Och! pwy am dychwel i? Pwy yw efe a'm gwared i oddiwrth fy nghalon ddrwg o anghrediniaeth?...Y mae hi yn awr yn ddwy flynedd, ac agos i bedwar mis, er pan adewais wlad fy ngenedigfaeth i ddyngu Cristionogaeth i Indiaid Georgia—ond pa beth a ddysgais i yn y cyfamser? Hyn (y peth olaf a feddylaswn o ddim)—sef, fy mod i, yr hwn a aeth i America i ddychwelyd ereill, heb gael fy nychwelyd at Dduw erioed." Dyma ei eiriau a'i gyflwr yn yr argyfwng pwysig yma. Yn ddiatreg ar ol cyrhaedd Lloegr, cyfarfu a Peter Böhler, gweinidog y Morafiaid oedd newydd gyrhaedd Llundain o Germany, yr hwn yn garedig a "agorodd iddo ffordd Duw yn fanylach." Er cael mwynhau cyfeillach a chyfarwyddyd y bobl hyn, a'u gweinidog, efe a ymsefydlodd yn Llundain, a bu yn cyfarfod gyda'r Morafiaid yn Fetter Lane am oddeutu dwy flynedd, yr hyn a brofodd yn fuddiol i'w hyfforddi yn dda yn egwyddorion crefydd fewnol. Buan y daeth yn ymofynydd pryderus am dani, er y bu am lawer o amser heb brofi gollyngdod. Yn yr ystyr yma, yr oedd Charles, ei frawd, yn Nghrist o'i flaen efe. Mai 24ain, 1738, aeth i gyfarfod a gynaliad y Morafiaid yn heol Aldersgate, gyda chalon drom a phryderus; ond pan oedd un o'r brodyr yn darllen rhagdraeth Luther i'w Esboniad ar y Rhufeiniaid, profodd yntau ddarfod ei symod o farwolaeth i fywyd. "Oddeutu chwarter cyn naw," ebe fe. "teimlais fy nghalon yn wresogi yn hynod; teimlais fy mod yn ymddiried yn Nghrist yn unig am iachawdwriaeth; a derbyniais sicrwydd ei fod ef wedi cymeryd ymaith fy mhechodau!—ye, yr eiddof fi!—ac iddo fy 'rhyddhau oddiwrth ddeddf pechod a marwolaeth." Dechreuodd hyn gyfnod newydd yn hanes ei fywyd fel Cristion a phregethwr. Arweinai fywyd diargyhoedd a phregethai lawer o'r blaen. Ar ei ddychweliad o America, gwahoddid ef i bregethu mewn amryw eglwysydd yn Llundain a'r cyffiniau, ac ymgasglai y bobl i wrandaw arno; ac ar gyfrif y son oedd am dano fel cenadwr a fu yn pregethu i'r Indiaid gwylltion, yn ogystal a'i dalent fel pregethwr. daeth yn boblogaidd ar unwaith. Cynygiwyd bywioliaeth iddo yn swydd Lincoln, yr hon (gyda llaw) a wrthododd, a thelif gradd dda o barch iddo yn y briffddinas. Ond ar ol y cyfnewidiad ysprydol a nodwyd, "wele, gwnacthppyw pob peth o'r newydd." Gwnaed ef yn ddyngwyl arall, a phregethai gyda nerth cwbl ddyeirth a newydd. Yn mhen naw mis ar ol hyn, efe a ymwelodd â'r Morafiaid yn Germany. Byth ar ol eu cyfarfod ar y fordaith yn Georgia, mawr dlymunai gael golwg ar y sefydliad oedd

ganddynt yn eu gwlad eu hunain. Ond nis gallwn yma ddysgrifio yr hyn a welodd ac a glywodd yno. Digon yw nodi iddo dderbyn cryfhad i'w ffydd yno, a symbyliad newydd i ymroddiad Cristionogol. Pan ddychwelodd i Lundain, enynai ei enaid gan ael Duw, a phregethai dan arddeliad mawr, gan amcanu adfywio Cristionogaeth ysgrythrol yn yr Eglwys Sefydledig. Ar yr adeg yma, nid oedd ganddo un amcan pellach. Glynai mewn cymundeb â'r Eglwys Sefydledig hono, a pharhaodd i gyfyngu ei weinidogaeth i'w hadeiladau cyhyd ag y cadwyd ei drws yn agored iddo. Yr oedd Charles, ei frawd, a Whitfield, dan yr un bedydd ysprydol, ac yn cydlafurio yn egniol gyda golwg ar yr unrhyw amcan—i adfywio crefydd bur yn yr Eglwys. Cyn hir, cauwyd llawer o'i phulpudau i'w herbyn, fel nad oedd ganddynt ddim i'w wneuthur nam yn pregethu yn yr awyrgored. Y cyntaf i gymeryd y cam beiddgar, ond gwerthfawr, hwn oedd Whitfield. Yn y flwyddyn 1739, yn ol esiampl a thrwy anogaeth Whitfield, torodd John Wesley hefyd drwyddi, a phregethodd allan yn Bristol i dair mil o wrandawyr. Creodd hyn gyfnod newydd yn hanes y Methodistiaid, fel eu gelwid. Cyn hyny, dygid hwy yn gaeth gan y syniad defodol o sancteiddrwyd lleol; ac addefodd Wesley y golygai y pryd hyny y buasai braidd yn bechod achub enaid, os na wneldid hyny tu fewn i furiau cysegredig. Ond rhoddwyd terfyn bythol ar yr ofergoedd hwn pan ddechreuasant bregethu allan; ac oni buasai yr oruchafiaeth hon, diamheu genym na fuasai eu llwyddiant fel diwygywr yn agos y peth yw, na Threfnyddiaeth Wesleyaidd, fel y mae, erioed wedi dechreu bodoli. Bellach, ar ol cael ei hyfforddi gan y Morafiaid yn ffordd iachawdwriaeth, cafodd adnabod yr iachawdwriaeth hono yn bersonol, yn nghyda bwrw ymaith un o erthyglau sylfaenol ei uchel-eglwysyddiaeth; a dechreuodd John Wesley ar waith mawr ei oes gyda dwylaw rhyddion, a gweithiodd o ddirif. Er nad oedd ganddo y bwriad lleiaf i sylfaenu sect o'r tu allan i gyffin yr Eglwys Wladol, eto, fel canlyniad naturiol, os nad anocheladwy, i'w lafur a'i lwyddiant, daeth enwad felly i fodolaeth yn mron er ei waethaf. Dan nerth ei weinidogaeth ef a Whitfield, cynhyrfwyd y deyrnas; ac yn eithaf naturiol, ymwsgodd y bobl a ddwysbigwyd yn eu calonau at y diwygywr am ymgeledd ysprydol; ac ar gais y bobl hyn, ffurfiodd Wesley gymdeithas grefyddol yn y flwyddyn 1741, o'r hon y tyfodd yr enwad lluosocaf o Ymneillduwyr sydd ar wyneb y ddaear. Dechreuwyd yr achos yn Bristol, a chyfodwyd yno gapel, a phrynwyd hen *foundry* yn Llundain, i'r gymdeithas oedd yn y briffdinas i ymgartrefu ynddi. Fel y lluosogai y dychweledigion, amleith y cymdeithasau hyn, a dosparthwyd hwynt yn rhestrau dan ofal blaenoriaid. Darfu ymeangiad y gwaith greu angenrheidiol am drefniad pellach a manylach. Bu raid penodi swyddogion cyllidol, a sefydlu llysoedd eglwysig; adeiladu addoldai, a rhanu y maes yn gylchdeithiau; galw allan, ac yn y man ordeinio cynorthwywyr, cynal cynadleddau blynyddol, a thynu allan weithredoedd cyfreithiol; ac yn ganlyniol, ffurfiwyd y cyfundeb sydd yn aros hyd heddyw. Ac wedi dechreu fel hyn ar ei waith fel efengylwr, gan ddylyn cyfarwyddyd rhagluniaeth Duw yn ei drefniadau, a chymhelliaid cariad Crist yn ei brofiad, efe a ymhelaethodd mewn lafur, gan deithio, pregethu, ysgrifenu, dysgyblu, a chyfundrefnu fwy na mwy am 65 mlynedd.

Bellach, ar ol rhoddi i'r darlennydd syniad am deulu a manylion gyrfa bywyd ein gwrthdrrych, ni a ymdrechwn fanylu ychydig gyda'r ymgais o gyfleu rhyw drem ar helaethrwydd ei lafur, meithder a lluosogrwydd ei deithiau, yn nghyda'r amharch a'r erlidiaid a ddyoddefodd fel Cristion oddiwrth gaseion crefydd i brodyr gau yn mlyn-yddoedd cyntaf ei oes; ac yna rhoddwn grynoded o'i wasanaeth i lenyddiaeth fel awdwr a chyhoeddwr, hanes ei ddadleuon, teithiau, ei gymeriad, cyrchnod terfynol ei fywyd, yn nghyda chrybwyllion am ei safle, ei yni, a'i brofiad yn niwedd ei oes.

Dygwyddodd dau amgylchiad yn lled fuan ar ol iddo dori allan fel efengyllydd y dylid eu nodi; ac hwyrach mai doeth fyddai gwneuthur hyny yn y fan yma. Cyfeiriasom at fam rinweddol a thalentog ein gwrthdrrych. Cafodd hi fyw i weled dechreuad y Diwygiad Methodistiaidd, a dwn oedd y dyddordeb a gymerai ynddo. Yn 1739, pan brynwyd ac y neillduwyd yr hen *foundry* yn Llundain i bwrpas crefyddol, symudwyd hi yno, i fyw yn y tŷ oedd yn gysylltiol â'r capel, a mynychai y moddion a gnydelid ynddo hyd ddiwedd ei hoed. Ond dydd ei hymddatodiad hithau a nesaodd. Gorphenaf y 23ain, 1742, pan oedd ei phump merch, a'i mab John, o amgylch ei gorweddle, bu farw mewn tawelwch mawr; ac yn ol ei chais diweddfaf, canasant Salm mor gynted ag yr ehedodd ei hyspryd ymaith. Y Sabbath canlynol, claddwyd ei gweddillion yn nghladdfa enwog Bunhill Fields, yn mhresenoldeb tyrfaf fawr o bobl. Darllenwyd y wasanaeth claddu gan ei mab; a phan y defnyddiodd efe y geiriau "fy mam," yn lle "y chwaer ymadawedig," torodd y dorf allan mewn wylofaen mawr. Pre-

gethodd yn y capel ar yr achlysur i gynulleidfau yn hynod ddirifol. Yn mhen deuddeg mis ar ol hyn, ymwelodd âg Epworth, ei hen gartref, a mynai y plwyfolion iddo bregethu. Ond gan na chaniatáu y curad yr eglwys at ei wasanaeth, gwasgai y bobl arno i bregethu ar y fynwent; ac am chwech o'r gloch yn prydawn Sabbath, efe a saotod ar feiddfaen ei dad, ac a bregethodd yr efengyl gyda dylanwad mawr ar y pryd; a dilynwyd yr oedfa hono gydag efeithiau bendigedig.

Wedi planu cymdeithasau crefyddol yn Llundain, Bristol, a Kingswood, fel y prif orsafon cenhadol, efe a ymroddodd i amdeithio yr holl deyrnas, gan bregethu, ffurfio cymdeithasau, a chyfundrefnu, i ba le bynag yr elai. Pregethai ar gyfartaledd, yn ystod yr haner can' mlynedd dilynol, oddeutu ugain o weithiau yr wythnos, a theithiai yn ol pum' mil o filldroedd yn y flwyddyn. Fel hyn, a thynu allan o'r cyfrif swm da ar gyfer ei arafwch yn mlyneddodded diweddaf ei oes, bernir iddo bregethu oddeutu deugain mil o weithiau, a theithio yn agos i chwarter miliwn o filldroedd yn y deyrnas hon yn ystod ei lafur fel efengylwr. A dylid cadw mewn côf ddarfod iddo bregethu gyntaf a hyn o weithiau dan amgylchiadau anfanteisiol yn fynych, a phan oedd ganddo lawer o bethau ereill i'w cyflawni—a theithio y cyfanswm enfawr o filldroedd a nodwyd cyn i'r agerlong a'r ager-gerbyd gael eu dyfeisio, pryd yr oedd fyrrdd goreu y deyrnas yn anhygyrch a drwg, ac heb gymaint a *stage coach* yn teithio yn uwch tua'r gogledd na dinas York; le, a darfod iddo deithio y rhan fwyaf ar gefn ei gefyl; ac y byddai y rhan amlaf, yn maint ei benderfyniad i brynu yr amser, yn darllen wrth farchogaeth. Un o'i deithiau cyntaf a wnaed yn 1742, i ogledd Lloegr, ar gais John Nelson a'r Arglwyddes Huntingdon, pryd y dechreuwyd yr achos yn Newcastle. Yn y flwyddyn 1743, efe a dreuliodd oddeutu pedair wythnos ar ddeg yn Llundain, deng wythnos yn Bristol, tair wythnos ar ddeg yn Newcastle, tair wythnos yn Cornwall, a deuddeg wythnos yn ngogledd Lloegr. Yr oedd yn ddydd aeddfed, oddeutu deugain oed, y pryd yma, ac yn dechreu o ddirfrit ar ei lafur amdeithiol. Yn ystod y flwyddyn hono, ceir ei hanes hefyd yn ymweled â rhanau o Gymru. Gofod a ballai i'w ddylun gyda math yn y byd o fanylwch o flwyddyn i flwyddyn, er y buasai yn angenrheidiol gwneuthur hynny cyn y gellid cyfleu syniad cyflawn i'r darllenydd am helaethrwydd ei lafura'i deithiau; ond ceir rhyw drem arnynt pan nodir mai ei arferiad ac na y rhan fwyaf o'i oes ydoedd ymweled â'r holl eglwysi unwaith yn y flwyddyn, iad na byddai bydd yn dychwelyd o'i deithiau heb sefydlu rhai gorsafau newyddion. Am yr un mlynedd ar bymtheg cyntaf, teithiai ei frawd Charles gryn lawer i'w gy-northwyo; ond o 1757 hyd derfyn ei oes, yn 1788, cyfyngodd efe ei wasanaeth i Bristol a Llundain. Yn 1747 y talodd John Wesley ei ymweliad cyntaf â'r Iwerddon. Croesodd yno o Bristol, a glaniodd yn Dublin. Gwnaeth hyn ar gais un o'r enw Thomas Williams, yr hwn a lwyddasai i ffurfio cymdeithas yn y ddinas oedd yn rhifo 280 o aelodau. Glaniodd yn ninas Dublin yn mis Awst, a chroesawyd ef yn nhŷ Mr. Lunell, y *banker*, yr hwn a gyfranodd wedi hynny £400 at adeiladu capel Whetfriaer street. Treuliodd bythefnos yno, cychwynwyd achosion yn yr ynys yn ddiatreg, a dechreuwyd cydnabyddiaeth ddymunol rhwng ein gwrthddrych â'r Gwyddelod. Aeth yn hoff neillduol o honynt, a chroesodd y Cyfyngfor ddwy a deugain o weithiau er eu mwyn; a phe y gosodid ei holl ymweliadau ynghyd, treuliodd dros chwe' blynedd o'i fywyd prysur yn yr Iwerddon. Yn 1751, ymwelodd y waith gyntaf âg Ysgotland. Ni fwriadai bregethu yno o gwbl y tro hwnw; ond ar gais tyrfia o bobl a ymgasglent at dŷ y cyfaill a'i lletyai, efe a bregethodd droion iddynt, gan adael Mr. Hopper, un o'i gynorthwywyr, yno ar ei ol, a'r hwn a lafuriodd yno am bythefnos. Fel y mae yn hysbys, ni chafodd Wesleyaeth nemawr o afael yn mhlith yr Ysgotiaid o gwbl oddi-gerth yn Edinburgh a Glasgow, felly ni theithiodd John Wesley yn agos gymaint yno ag yn rhanau ereill y Deyrnas Gyfunol, er na pheidiodd efe ymweled âg Ysgotland drachefn a thrachefn.

Gyda maes mor eang i'w lafurio, a'r math anghyfleusderau ac annybendod i deithio ar fôr a thir, a mynychder yr oedfaon a gynaliai, y mae yn anhawdd ffurfio dirnadaeth am faint ei lafur mewn blwyddyn o amser. Cymerer un er engraifft. Efe a dreuliodd ddau fis cyntaf y flwyddyn yn Llundain. Yna, ddechreu Mawrth, cychwynodd am yr Iwerddon. Marchogodd o Lundain i Gaergybi, gan bregethu dair neu bedair o weithiau bob dydd ar hyd y ffordd. Hwyrach y cedwid ef yn Nghaergybi, naill ai i ddysgwyl am long neu am hindda, am lawer o ddyddiau, pa rai a dreuliai goreu y gallai i bregethu yn y dref, ac yma a thraw yn Ynys Môn. Wedi cael cyfleusdra i groesi y môr, treuliai rai misedd i deithio, pregethu, a chyfundrefnu yn yr Iwerddon. Oddiyno cyfeiriai am Bristol, gan dreulio, hwyrach, bedair wythnos yno mewn llafur

diball. Yna elai i lawr i Cornwall am fis, ac oddiyno trwy y siroedd deheuol yn ol i Lundain. Yna dringai i fyny trwy siroedd Bedford a Northampton a chanolbarth y wlad i sir York yn eithafodd y gogledd, ac weithiau croesai y Tweed i Ysgotland. Yna dychwelai i Lundain erbyn y gauaf, gan wneuthur pump neu chwech o deithiau wythnosol oddiallan i'r briffddinas i wahanol gyfeiriadau. Ac fel hyn, nid oedd nwmawr i eglwys, neu "gyrmeithas," fel y dewisai efe ei galw, nad ymwelai â hi unwaith yn y flwyddyn o ddydd ei sefydliad hyd o fewn ychydig i ddiwedd ei oes. Yr oedd ei arolygiaeth dros yr holl waith yn bersonol a thrwyadl. Os gogyddai yr achos yn rhywle at benrhyddid, ymrafaelion, neu farweidd-dra, cyn y gallai adfeilio llawer trwy ddiolfalwch swyddogion neu ymgeiraeth aelodau, galwai John Wesley heibio, gan rybuddio a dysgyblu, neu os byddai raid, diarddel yr afreolus; a thrwy y ddysgybl-aeth a weinyddai, a'r pregethau miniog a nerthol a draddodai, efe a gasglai gynulleidfa, a lluosogai yr eglwys, ac yn gyffredin adferid trefn a brawdgarwch, purdeb, a bywyd i'w plith cyn eu gadael. A diau mai i'w ymdrechion difino i ymwelad â'r eglwysi, a'i lafur mawr personol yn eu mysg, y dylid priodoli cyfran helaeth o lwyddiant y cyfuneb mawr a sefydlwyd trwyddo. Ond pwy ond efe a allasai yngynal dan y fath lafur? Eto, nid oedd ei weinidogaeth amdeithiol ond rhan o'i lafur ef.

Aeth trwy lafur dirfawr, a chyflawnodd wasanaeth amhrisiadwy fel awdwr, cyhoeddwr, a threfnydd. Yn ngoleuni dysglair ei sêl fel efenglydd, a'i fedrusrwydd fel trefnydd, collir golwg ar ei gyrhaeddiadau a'i wasanaeth fel llenor. Fel y dengys ei nodiadau yn ei ddyddlyfr, yr oedd John Wesley yn ddarllenwr mawr. Darllenai lawer ar bron bob cangen o wybodaeth, a gwnelai hyn yn drwyadl a beirniadol. Ceir cyfeiriadau yn ei ddyddlyfr at brif weithiau Locke, Peter Browne, Bolingbroke, Reid, Leibnitz, a Butler, a'r rhan fwyaf o awdwrwyr goreu y cyfnod ar athroniaeth naturiol, feddyliol, a moesol, yn nghyda'r prif weithiau a geid y pryd hwnw ar athroniaeth crefydd. Darllenai lawer o farddoniaeth glasurol a diweddar. Mawr edmygai arwrgerdd Fingal gan Ossian. Ceir enw bron bob awdwr o bwys ar restr y lyfrau a ddarllenodd ar hanes yr eglwys. Rhoddodd gryn lawer o'i sylw i feddygiaeth. Ymgydnabyddodd yn helaeth â bywgraffadau cymeriadau cyhoeddus, yn nghyda hanes teithiau ar dir a dwfr. Hoffai hynafiaethau a hanesiaeth yn fawr. Wrth gŵrs, efrydiai weithiau duwinyddol, yn enwedig yr adran ddauleuol. Arferai ddarllen wrth farfogaeth, a darllenodd gannoedd o gyfrolau felly ar ei deithiau. Ac nid yn arwynebol, anghofus, a darniog y darllenai efe; ond yn ddeallus, yn drwyadl, ac i bwrpas. Yr olaf oedd ei ffordd gyda phobpeth. Cadwai ei lygad yn agored, ac edrychai lyfr drwyddo cyn ei ollwng o'i law. Ceir llawer o nodiadau beirniadol, miniog, a gwerthfawr ar lyfrau yn ei *Journals*.

Pan feddylir am ei deithiau, ei lafur gweinidogaethol, a chylch ei ddarllenyddiaeth, y syndod yw, pa fodd y cafodd amser i ysgrifenu dim; ac o'r tu arall, pan olygir swm ei ysgrifeniadau, y syndod yw pa fodd y cafodd amser i wneyd dim arall. Prin y galleddu gredu fod y fath beth yn bosibl i unrhyw ddydd, hyd nes y deawn i wybod am ei gyflymder a'i ddiwydrwydd. Codai am bedwar o'r gloch yn y bore, treuliai ei amser a'i waith yn y modd goreu, a gwnelai y goreu o ddeunaw awr allan o'r pedair ar hugain. "*Leisure and I have taken leave of one another,*" meddai. Yr oedd ei ddiwydrwydd yn ddihafal; a rhaid ei fod yn meddwl ac yn ysgrifenu yn gyflym, fel y ceir gweled, ond ystyried bydrda yr amser a gymerai i barotoi ei lyfrau i'r wasg. Pan yn haner can' mlwydd oed, pallodd ei iechyd, a bu yn analluog i bregethu am bedwar mis—yr unig fwch yn ei oes. Ond yn ei gystudd, pan y gwellhaodd ychydig, dechreuodd ysgrifenu ei nodiadau ar y Testament Newydd. Treuliai un awr ar bymtheg arno bob dydd; ac yn mhen deng wythnos, yr oedd yn barod ar y pedair efengyl; a rhywbryd yn ystod y flwyddyn ddylynol (1755), dygodd allan ei holl Esboniad ar y Testament Newydd, yn gyfrol bedwarplyg, 762 tudalen. Buasai gorchwyl fel hyn yn llawn ddiagon o waith i'r cyffredin o ddyinion yn nghanol iechyd a nerth; ond aeth efe drwyddo, o leiaf y rhan fwyaf o hono, yn ei waeledd a'i wendid. Ac yn ychwanegol at ei Esboniad ar y Testament, chwe' blynedd a gymerodd i dalfyru hen gyfrolau unplyg mawrion, eu hadysgrifenu oll, a'u cyhoeddi mewn flurf gryno a destlus, dan yr enwad o "*Christian Library,*" mewn haner cant o gyfrolau deuddegplyg. Nid ychydig oedd y gwaith o ysgrifenu yn unig yn y fath ymgymeriad, heb sôn am y gwaith meddwl a threfnu a gynwysid ynddo. Cyhoeddodd lawer iawn o lyfrau yn ei oes, rhai o honynt o'i awduriaeth ei hun, a'r lleill yn dalfyriadau neu yn argraffiadau newyddion o waith awdwr ereill, a ddygid allan dan ei olygiaeth, ac ar ei draul ef. Yn y flwyddyn 1774, cyhoeddodd ei waith ei hun mewn 32 o gyfrolau deuddegplyg, yn

cynwys traethodau, a chant a deugain ac un o bregethau. Cyhoeddodd nodiadau ar yr Hen Destament yn dair cyfrol pedwarplyg; ei waith ar athroniaeth naturiol mewn pum' cyfrol deuddegplyg; ac yn y flwyddyn 1778, cychwynodd gyhoeddiad misol—yr *Arminian Magazine*—yr hwn a ddaeth allan yn rheolaidd a difwlch tra bu Wesley byw. Arno ef ei hun y disgynai y rhan fwyaf o'r llafur mewn ysgrifenu a golygu y cyhoeddiad hwn. Ysgrifennai a chyhoeddai ei *Journals* o bryd i bryd, sydd yn cynwys cofnodau manwl am waith a helyntion pob dydd yn ei ddydd, o adeg ei ymfudiad i Georgia, yn 1735, hyd fis Hydref, 1790, ychydig fisoedd cyn ei farwolaeth. Wedi eu casglu ynghyd, cyfansoddant bedair cyfrol mor ddyddorol i'w darllen a dim o'r fath sydd yn yr iaith Saesonig. Dygai ymlaen ohebiaeth gyfrinachol eang, a llafurus weithiau, ar hyd ei oes; ac ysgrifennai bob llythyr â'i law ei hun. Cymerodd ran helaeth yn nadleuon ei oes, ac ysgrifennodd lawer yn mhob modd i amddiffyn ei olygiadau athrawiaethol, yn ogystal a'r cŵrs a gymerai mewn materion o ffurflywodraeth eglwysig. Bu mewn cryn ddadl gyda'r Morafiaid yn nechreud ei ffordd; ac yn fuan wedi hyny, aeth yn ymwahaniad rhyngddo â'i gyfaill mynweol Whitfield, oblegyd eu hanghytundeb mewn barn ar etholeddigaeth. O'r un fflionell, tarddodd dadleuon rhyngddo â Hervey, a Toplady, ac ereill. Ac nid bychan oedd y gwaith oedd ganddo i amddiffyn Methodistiaeth yn ngwyneb yr ymosodiadau tanllyd a wneid arni gan glerigwyr yr Eglwys Wladol. Ac at yr oll, ysgrifennodd draethawd maith a galluoc ar "Bechod Gwreiddiol," mewn gwrthwynebiad i waith Taylor, o Norwich, ar y pwngc. Gwnaeth ddefnydd mawr o'r wasg héfyd i ryfela yn erbyn pechod, anwybodaeth, a chyfeiliornadau. Efe oedd un o'r rhai cyntaf i gyhoeddi llyfrau yn rhifynau, i gyfarfod amgylchiadau y werin; a mynych y bu hefyd yn casglu arian oddiwrth y cyfoethog i bwrcasu llyfrau i'r tylwad.

Ond beth am ei fedr a'i ymroddiad fel trefnydd? Addefir ar bob llaw fod ei fedr at hyn yn ddihafal, a'i ymroddiad iddo yn ddiffino; ac y mae y cyfundeb a adawodd ar ei ol yn arddangosiad o'r llwyddiant a ganlynod. Ac nid wedi ei ymadawiad y bu yr holl lwyddiant chwaith; canys yn y flwyddyn 1790, ychydig fisoedd cyn ei farwolaeth, ceir yr ystadegau canlynol:—pregethwyr teithiol, 541; cylchdeithiau, 240; aelodau eglwysig, 134,549. Yn y flwyddyn 1744, gwyswyd y Gynadledd gyntaf i eistedd; ond o hyny allan, cynelid hi yn flynyddol; ac am wyth mlynedd a deugain bu ef yn llywyddu yn bersonol. Yn 1739, chwangegwyd ei ofal yn fawr trwy adeiladu ysgolion Kingswood. Whitfield oedd wedi sylfaenu yr adeilad hono, ac wedi dechreu casglu at ei hadeiladu; ond Wesley a'i cwblhaodd, ac a gasglodd yr holl arian i dalu y draul, oddieithr y swm o £60. Mawr ydoedd ei gyfrifoldeb arianol ynglŷn â dyledion y capeli. Yr oedd mwyafrif o'r aelodau yn weithwyr tylodion, fel nad allent hwy eu hunain gyfranu nemawr; a chan fod cynydd y diwygiad mor gyflym, rhaid oedd codi addoldai eang ar hyd a lled y deyrnas gyda'r brys mwyafrif, serch benthycu arian ar lŵg i wneuthur hyny. Ac ato ef yr edrychaf yr holl ofynwyr am y llogau a'r hawl; a bu agos i'r baich ei lethu fwy nag unwaith. Ond trwy ei fedr i lunio mesurau cyfaddas, ei ddiwydrwydd diymod i'w cario allan, a bendith Pen yr eglwys ar yr oll, llwyddodd i gyfarfod pob gofynion o'r fath yn yr adeg, ac i ddwyn ei feichiau trymion i'r lân heb dynu y gwaradwydd lleiaf arno ei hun, na pheri ceiniog o golled i neb arall.

Wedi cael cymhorth gan Dduw, aeth trwy y llafur enfawr a nodwyd, ac ymgynaliodd dan ei gyfrifoldeb a'i ofal pan yn wrthdrych anhunedd yn fynych, amharch a gwrthwynebiadau, erlidigaethau a pheryglon, a phob math o anhawsderau. Prudd yw meddwl mai un o brofedigaethau chwerwaf ei fywyd oedd priod ei fynwes. Bu yn hynod o anhapus yn ei briodas. Yr oedd fel pe wedi ymddyrsu yn y mater yma. Bu ar fedr priodi fwy nag unwaith cyn cyfarfod Mrs. Vazeille, ond lluddiwyd ef trwy ymyriad annoeth cyfeillion. Gwraig weddw ydoedd hon i fasnachwr cyfoethog, gyda phedwar plentyn, a gwaddol o £10,000, ac o ddiwylliant uwchraddol; ac yn ol pob ymddangosiad ar y pryd, yn un eithaf cyfaddas i'w sefyllfa newydd. Erbyn hyn, yr oedd efe yn 48ain oed, ac wedi ffurfio arferion anghydnaws â bywyd priodasol. Cafwyd cyd-ddeall perffaith rhyngddynt cyn eu hymuniad priodasol, nad oedd y cysylltiad i leihau dim ar ei ddefnyddioldeb cyhoeddus ef, nac i ymyraeth mewn un modd drefniadau amdeithiol. Ar y cyntaf, teithiai Mrs. Wesley gyda'i gŵr i'r gogledd, ac i Cornwall, &c.; ac am gyfnod byr, gellid tybied y buasai yn gymhorth ac yn gysur iddo. Cyn hir, cyfnewidiodd yn hollol, a daeth yn bob peth ond hyny iddo. Oddiar dymher afrywiog, ddilywodraeth, a drwgdybus, dangosodd pob angharedigrwydd tuag ato, a dywedodd bob drygair am dano. Cynrychaf ddrwgdeimlad

rhynngddo â'i berthynasau a'i gyfeillion hyd y gallai, a chynghreiria i'w erbyn gyda'f elynion. Drwgliwiai ei lythyrau cyfrinachol, a ffugiodd lythyrâu yn ei enw ef i'w wasg, o bwrpas i'w ddarostwng yn marn y cyhoedd. Pentyrai eiriau cäs ar ei deimladau yn ei adegau mwyaf anghenus am gydymdeimlad a chysur cartref; ac yn nghynddaredd dieflig ei chalon, gosododd ei dwylaw ar ei berson, gan ei dasu i lawr a'i lusgo gerfydd ei hirwallt o amgylch yr ystafell; a dyoddefodd yntau yr holl gamdriniaeth fel Cristion! Bu ei enw da mewn enbydrwydd twy nag unwaith trwy ei chreulondeb ynyf hi; ond puredd a gaed ynddo, a gofalodd Duw Daniel am dano yntau. Wedi ei boenyddio, ei ddynoethi, a'i faeddu am ugain mlynedd yn adeg prysuraf ei fywyd, hi a'i gadauodd ef; a bron na themtir ni i ysgrifenu mai dyna y caredigrwydd mwyaf a ddangosodd y ddynes anhydryn a chreulawn hon yn ei hoed.

Y mae pob gwaith da yn sicr o gyfarfod â gwrthwynebiadau. "Anghenrhaid yw dyfod rhwystrau." Heblaw yr anhunedd teuluol hwn oedd mor anghysurus iddo, cyfranogodd Wesley yn lled helaeth o erlidigaethau crefyddol ei oes. Dyma oedd rhan Howell Harries a'i gyd-weithwyr yn Nghymru, a Whitfield a Wesley yn Lloegr, yn enwedig yn nechreud eu ffordd. A phan ystyrir mor isel oedd crefydd yspyrddol yn yr eglwysi gyda phob cangen, ac mor anfoesol a llygredig oedd y byd annuwiol o'r tu allan, nid oedd hyn yn rhyfedd. Gofod a ballai i roddi manylion yr erlidigaethau a ddyoddefodd ein gwrthdrys. Mynych y bu ei fywyd mewn perygl—yr archollwyd ef â cheryg—y baeddwyd ac y llusgwyd ef gan fileiniaid anwybodus a phenboeth ar hyd heolydd cyhoeddus—a chafodd ei ddwyn ger bron ynadon, a'i wahardd i bregethu mewn trefi yn y wlad, a'i ddifeniwi gan offeiriaid ac esgobion. Nid anfynych yr arweinid y dorf a ymosodai arno gyda llŵn a dyrnodiau gan ŵr urddedig, fyddai bron mor anwybodus ac annuwiol a hwythau; ac nid anaml y difyrai yswain gwledig ei hun trwy yru ei feirch a'i gŵn hela i ganol ei gyfarfodydd crefyddol, neu hwyrach mai minteioedd o weithwyr anhwywaith fyddai yn cynyllwyr ar ochrau y ffyrdd i osod eu dwylaw ar yr efengylwr, a'i lusgo drwy y llaid i'w dasu i'r afon. Yn 1748, mewn lle o'r enw Oakhill, ac mewn lle arall o'r enw Roughlee, cafodd efe a'i ddylynwyr driniaethau creulawn. Llogasid ysgubion y bobl i'w dderbyn i'r dref gydag wyau pydredig, a phob ambarch, ac i'w arwain drwy yr heolydd gan heddw was meddw o flaen mintai arfog gyda ffyn yn eu dwylaw, a diod gadarn yn eu cylla. Lluchid ei ddylynwyr â chawodydd o geryg; a llusgid rhai o honynt drwy y llaid gerfydd gwallt eu penau, heb arbed na rhyw nac oedran; gollyngwyd cynddaredd yr erlidigaeth ar hen wŷr a hen wragedd, gwryfyon gweiniaid a phlant; curid rhai â ffyn yn ddirugaredd, a gortodwyd un o'r dychweledigion i neidio oddiar graig uchel i'r afon! Yn Bolton, ger Manchester, ymgasglodd torf frochus, gan waeddi a chablu o amgylch y tŷ y lletyai. Tafasant gyfaill iddo a aethai allan i ymliw â hwy i'r llaid, gan ei sathru dan eu traed; torasant ddrws y tŷ, a rhuthrasant i mewn; ac y mae yn anhawdd dŷalu pa beth fuasai y canlyniad, oni buasai iddo ef eu gwynebu gyda dewrder a'u daliodd â syndod, a'u tawelu gyda'i atebion parod a'i bresonoldeb parchedig. Mewn lle arall, tarawyd ef â chareg yn ei dalcen pan yr oedd ar ganol pregethu; ond gyda nerth goruwchddynol, ar ol sychu y gwaed o'i lygaid, aeth yn mlaen gyda'i bregeth. Yn Wednesbury, amgylchwyd ei lety gan y terfysglu a waedent, "Dewch â'r pregethwr allan: rhaid i ni gael y pregethwr allan!" A rhag iddynt losgi neu ddinystrio tŷ ei gymwynaswr, aeth allan atynt, fel oen i ganol bleiddiaid; ac och! y driniaeth a gafodd! Llusgwyd ef yn amharchus am fildir o ffordd trwy wlaw trwm, ar noson dywyll, at dŷ yr ynad heddwch. Ar y ffordd, yr oedd terfysglu Walsall yn ymosod ar derysglu Darlaston; ac aethan ymladd am dano fel bwystfod rheibus am ysglyfaeth, a chariwyd ef i ddwyllaw yr ymosodwyr newyddion hyn. "Oter," meddai, "oedd ceisio siarad â hwynt, canys yr oedd y sŵn ar bob llaw fel rhwad y môr." Llusgasant ef yn ol i'r dref; a phan amcanodd ddiange oddi arnynt trwy droi i mewn i ddrws tŷ mawr a pharchus oedd yn agored ar fin yr heol, dalwyd ef gan ryw ddyhiryn wrth wallt ei ben, gan ei lusgo yn ol i'w dwylaw. Ar hyn, tarawyd ef yn ei enau nes y ffrydiodd y gwaed allan, a chariwyd ef dros bont, gerllaw afon ddofn, gan ofni bob munud gael ei dasu iddi a'i toddi: ond cyfryngwyd ar ei ran, a dangodd yn fyw o'r enbydrwydd yno, fel pob un arall cyffelyb cyn ac ar ol hynny! A dywedir fod ei hunanfeddiant, ei ddewrder diymollwng, a'i yspryd maddeugar ac efengylaidd, yn nodedig yn ngwyneb y triniaethau creulawn hyn oll. Gwelwyd hydira annuwiol ymosodwyr yn gwywo dan awch ei eiriau parod a chyfeiriadol, ac nid unwaith y diffrwythwyd eu dwylaw gan ei hunanfeddiant a'i ddewrder. Bu yn cerdded trwy ganol terfysglu brochus, gan ddangos y tath wroldeb fel na feiddiai.

neb ei gyffwrdd, er eu bod wedi ymgasglu o bwrras i'w ddal a'i ddyfetha. A llawer gwaith y dychwelodd erlidwyr o'r oedfaon dan weddïo.

O ran ei berson, nid oedd gan John Wesley ond corph bychan—ychydig byrach na'r taldra canolig, ond fod hwnw o'r defnyddiau goreu, ac o'r gwneuthuriad mwyaf hylaw a chymesurol i'w alluogi i gyflawni gwaith mawr ei oes yn y modd esmwythaf iddo ei hun. Yr oedd ei lywethau fel gwaiil haiarn o ran gywdrwch; nid oedd ganddo ronyn o gnawd afreidiol o'i gwmpas, ac yr oedd adnoddau ei yni anianyddol yn ddihsydd. A diau fod ei arferiad o foreu-godi, newid awyr, teithio ar gefyll, a phregethu yn y bore, ynghyda'i reoleidd-dra perffaith mewn llafur, ymborth, a chwsg, wedi caledu ei gyfansoddiad i'r fath raddau, a sefydlu tŷn uchel o iechyd iddo, i fesur anhygoel. Ac fel y mae yn hysbys, bu fyw i fyned yn hen, ac yn anarferol o hoyw a llafurus yn ei hen ddyddiau. Arfaethodd i ymweled âg America yn ei 67ain mlwydd oed; a buasai wedi cyflawni ei fwriad oni bai fod yn amhosibl iddo adael yr holl eglwysi oedd dan ei ofal yn y deyrnas hon. Ysgrifennodd air yn ei ddyddlyfr i'r perwyl "nad oedd wedi colli un noson o gwsg yn ystod y 70ain mlynedd." Ymwelodd â Holland ddwy waith ar ol pasio ei 80ain oed. Pan yn 82ain, cawn ei hanes yn cychwyn am yr Iwerddon. Pregethai ar hyd y ffordd o Lundain i Liverpool, a phregethai ddwy neu dair gwaith yn y dydd yn yr Ynys Werdd tra y bu yno. Dychwelodd i Lundain yn mhen dau fis, ar ddydd Gwener; a'r Sabbath canlynol, pregethodd ddwywaith yn City Road, a chyfarfyddodd â chynulleidfâ aruthrol o blant yn yr un lle am bump o'r gloch y bore dranoeth. Cyfansoddai bregethau newydd gyda chywirdeb neillduol pan yn 86ain. A phan yn 87ain, ynnodd allan iddo ei hun blant pregethu am dri mis, a chadwodd bob cyhoeddiad oedd arno, a chryn lawer o oedfaon achlysurol heblaw hyny. Dywedir fod llyfnder a gloywder dyn deugain oed yn prydfertu ei rudd, a dysgleirdeb a bywiogrwydd llengcyn ugain oed yn gwreichioni yn ei lygad, pan yr oedd eira pedwar ugain gauaf yn gor-phwys ar ei ysgwyddau! Goroesodd brydles yr hen *foundry*, a phregethodd yn Kingswood dan gysgod coed a blawydd yno â'i law ei hun! Pan fu farw, deuddeng mlynedd oedd rhyngddo a bod yn fab can' mlwydd! Rhaid fod gan ddyn a lafuridd mor galed, a ddyoddefodd mor fynych, ac er pob peth, a fu byw mor hir, gorph o'r defnyddiau a'r gwneuthuriad goreu.

Yn y corph bychan hwnw, preswyliai enaid uwchraddol a choeth. Tra na ddylid rhestru John Wesley gyda Francis Bacon, Isaac Newton, a Joseph Butler, yn y dosparth uchaf o feddylwyr; eto, credwn y teilyngai safle uwch yn yr ail ddosbarth nag a roddwyd iddo gan rai o'i fywgraffwyr. Y mae yn amheus a oes neb o'i flaen mewn teilyngdod yn y dosparth olaf. Meddai athrylith o radd uchel, yn yr hon y cyfarfyddai llawer o alluoedd mewn cymesuredd rhagorol. Yr oedd athrylith mawr yn ei deulu, ar du ei dad a'i fam, er's cenedlaethau lawer; a diau ei fod yntau yn berchenog athrylith gref ac amrywiaethog, a nodweddig gan graffid, treiddioldeb, a chyflymdra. Dichon nad oedd ei grebwyll ond cyffredin, er nad oedd yn amddifad o'r gallu gwerthfawr hwnw; ond nid yn hyn y llechai ei ragoriaeth. Y mae y dyb fod trefniadau eang a manwl y cyfundeid a sefydlodd yn frwyth dychymys rymus oedd wedi tori cynllun yn mlaen llaw, yn seiliedig ar syniad hollol gyfeiliornus am nodwedd meddwl John Wesley. Nid un felly oedd efe mewn un modd. Rhagwelai i'r dyfodol yn mhellach na llawer, a hyny mewn goleuni clir iawn; ac yr oedd yn ddihafal o fedrus i adnabod y ffordd oreu ar y pryd i droi pethau sydyn ac anocheladwy yn wasanaethgar i amcanion ei alwedigaeth nefol. Ond cyfodai hyn oll oddiar graffid a chyflymdra ei feddwl i ddirnad pa fodd yr oedd pethau yn sefyll yn eu perthynas â'u gilydd ar y pryd, a pha fodd i weithredu ddoethaf yn eu gwlyneb, yn fwy nag oddiar allu creadigol uchelyrwy a chyrrhaeddbell i dynu allan gynlluniau cyfrwys a phellgyrchol flynyddau yn mlaen llaw. Ni feddai Wesley y cymhwysder lleiaf oll i wneuthur y dydd-freuddwydiwr Utopaidd a frwythlawn. Ond mewn craffid i weled i mewn i bwngc, ei ddosparthu i'w elfenua cyntaf, a'i adnabod yn ei burdeb syml a'i berthynasau troellog, a hyny mewn amser byr, saif John Wesley yn arbenig a diguro. Gan nad beth fyddai natur y pwngc, neu ei ddeythruch—pa un bynag ai cyfrinion y *Mystics*, *Principia* Newton, neu *Plays* Shakspeare, fyddai testyn ei ymchwiliad—yr oedd llygad ei feddwl mor loyw, ei gyllell arddansoddol mor finog, ei afael mor sicr, a'i ergydion mor gywir, cyflym, a diarbed, fel na ddiangai dim a syrthiai i'w ddwyllaw cyn cael ei chwilio yn llwyr a'i adnabod yn drwyadl. Meddai gof cyflym a gafaelgar, fel y dywedir fod testyn gwreiddiol y Testament Newydd ar benad ei fysedd. Arddengys gryn lawer o alluoedd a thueddfryd y beirniad; ac

ymddengys fod anianawd ei feddwl yn tynu at yr athronyddol. Ceir gweithiau Locke, Reid, a Browne yn mhlith ei lyfrau dewisol. Blinwyd ef ar adegau gan ryw amheuan meddyliol, na wŷr ond dynion meddylgar ddim am danynt; a da fod ei angor o'r tu fewn i'r llen. Ac at y cwbl, yn yr oll o'i weithrediadau, yr oedd ei feddwl yn gwbl ymarferol. Nid y damcanwr awyrol a dibwrpas ydoedd ef; ond ceisiai yn wastad ddarostwng ei ymchwiliadau i olygiadau ereill, yn ogystal a'i fyfyrnodau ei hun; i furfiau ymarferol. Fel aml i ddyn mawr, amlochrog ei athrylith, ceid rhai teithiau croesyddynol yn nghymeriad ei feddwl; megys amheuyddiaeth ac efergoeidd, yr athronaidd a'r ymarferol, hoffder at yr eglur ac at y cyfriniol. A dichon y ceir esboniad ar hyn, ond ymofynn am rai o honynt yn ngogwyddiadau ei galon, a'r lleill yn maes cynhenid ei ddealltwriaeth. Diau na saif neb o'i flaen yn yr ail ddosparth o feddylwyf.

Derbynidd addysg dda, o ran cylch a chyflwyredd. Dechreuwyd cŵrs ei addysg gan ei fam yn yr adeg a'r modd goreu yn bosibl. Treuliodd saith mlynedd a haner dan addysg yn yr Charter House, yn Llundain; ac yna bu am chwe' blynedd fel myfyriwr, a blynyddau lawer fel athraw, yn Mhrifysgol Rhydychain. Ac y mae ei lwyddiant i enill ysgoloriaeth, a'i radd o Athraw y Celfyddydau, ynghyda chymrodoriaeth yn Oxford, ei hyddysgedd mewn cynifer o iethoedd, a'r feistrolaeth a feddai dros resymeg a meintonaeth, yn dangos ddarod iddo werthfawrogi ei fanteision, a dyfod yn ysgolhaig da. Yn Lladin y byddai efe a'i frawd Charles yn ymddiddan pan wrthynt eu hunain. Cyhoeddodd ramadegau at wasanaeth ysgolion Kingswood yn yr ieithoedd Saesong, Ffrangcaeg, Hebraeg, Groeg, a Lladin. Cyfeithodd wyth ar hugain o hymnau o'r iaith Germanaeg; a dywedir y gallai ddarlun a siarad yr ieithoedd Ysopaenag, Italaeg, a'r Isellmynaeg. Ystyrid ef yn gyffredin yn feirniad da yn yr ieithoedd clasurol. Bu yn athraw mewn rhesymeg, yn *Greek lecturer*, ac yn gymedrolwr y dosparthiadau yn Rhydychain am rai blynyddau. Cydnabyddid ef yn un o resymwyr goreu y brifysgol y tymhor hwnw. Mewn gair, trefnodd Rhagluniaeth fod i John Wesley gael yr addysg oreu y gallai y byd ei rhoddi i ddyn ieuangc yn y canrif diweddaf; a gwnaed ef yn ystyr priodol y gair yn ysgolhaig.

O ran ei ddaliadau athrawiaethol, coleddai Wesley yr hyn y gellir ei alw yn "Arminiaeth Efengylaidd." Dysgai ef yn groyw fod cadwedigaeth pechadur o ras, tra y gwasgai ar y dyn i weithio allan ei iachawdwriaeth "trwy ofn a dychryn." Nodwedd amlycaf ei weinidogaeth a'i gyfundrefn dduwinyddol ef oedd crefydd y galon—megys cyfiawnhad trwy fydd, tystiolaeth yr Yspryd, adenedigaeth, a pherffeithrwydd Cristionogol. Dichon nad oes neb wedi traethu yn fwy pendant ar y pyngciau hyn nag efe. Dygasid ef i fyny yn Eglwyswr selog; ac yn moreu ei oes, diau ei fod yn Uchel-Eglwyswr, o ran barn ac ymarferiad; a choleddai barch mawr i'r Eglwys, ac ymlyniad professedig wrthi hyd ei fedd. Ond camsyniad dybryd yw golygu y coleddai yr un syniadau am dani, ac y safai yn yr un berthynas â hi ar ol ei droadigaeth yn 1738, ag a wnelai cyn hyny. Dengys ei waith yn pregethu ar dir anghysegredig, yn gweinyddu y sacrament mewn capeli, yn ordeinio lleygwyr i waith y weinidogaeth, ac yntau heb fod yn esgob, yn cynal cypadeddau blynyddol, ac yn tynu allan weithred gyfreithiol i ddyogelu nawdd llywodraeth y wlad dros y cyfundebyn ei hanfodiad gwahaniaethol, fod cynwediad dirfawr wedi cymeryd lle yn ei feddwl; oherwydd bu adeg pan y buasai yn ei ystyried bron yn bechod achub enaid, os na chymerai le mewn eglwys. Os mynir ei hawlio fel Eglwyswr, canfyddir y gwneir hyn ar draul ei wneuthur yr Eglwyswr mwyaf anghyson âg ef ei hun y clybuwyd am dano erioed. Ar y llaw arall, hollol anghywir fyddaisôn am John Wesley yn rhwygo yr Eglwys er mwyn furfio sect o ddylynwyr iddo ei hun. Yr oedd hyn mor bell o fod yn amcan ganddo ag ydwy, ond wyrain oddiwrth y gorllewin. Nid yn hyn y ceir yr agoriad i'w fywyd cyhoeddus, yw yn hytrach yn ei gwbl ymroddiad i "efengylu i'r tylodion." Iachawdwriaeth y werin ydoedd arwyddair ei fywyd. Dewisodd yr amcan yma yn gynar, ac ymwerthodd iddo hyd derfyn ei oes. Hyn sydd yn cyfrif am slymledd ei arddull, nodwedd ei gyhoeddiadau, a helaethrwydd ei elusenau. A chanlyniad ei lwyddiant yn hyn a roddodd fodolaeth i Drefnyddiaeth Wesleyaidd. Ymddegys fod ei olwg ar hyn cyn ei droadigaeth. Dyma a'i cymhellodd i ymwled â charcharonion pan yn Rhydychain, yn gystal ag i groesi y môr gyda'r bwriad o lafurio fel cenadwr yn Georgia. Yn apostol y werin y treuliodd ei fywyd cyhoeddus. Yn gyson â'r amcan hwn, ceir fod nodwedd y lyfrau a gyhoeddodd, o ran maintioli, pris, ac arddull, yn iswasanaethgar i'r un amcan. Trefnai ei oriau pregethu am bump o'r gloch yn y bore, ac am saith yn yr hwyr; ac i'r un perwyl y cynaliai yr holl sefydliadau elusengar a feddai yn Llundain, a manau ereill. Sefydldd *Dispensary* a

I'oorhouse, ysgol ddyddiol, a thrysorfa fenthycol; a chynaliai *apothecari* a llawfeddyg yn Llundain at wasanaeth y tylodion.

Ond dylid cofio mai sylfaen ei holl allu a'i lwyddiant fel trefnydd a diwygiwr ydoedd ei ddoniau pregethwrol. Nid oedd mor enwog a'i gyfal Whitfield; a pha ryfedd, oblegyd yr oedd hwnw yn un o bregethwyr goreu Cred. Mewn cymhariaeth iddo collai Wesley mewn llais, dull, a nwyd; ond tybiai llawer y rhagorai arno o ran defnyddiau, trefnusrwydd, dillynder, a chyfeiriad ei bregethau. Mynych y byddai Wesley yn cyfarch mildoed, gan siarad mewn llais cryf, treiddgar, yn hyglyw iddynt oll. Os byddai amser yn cariatâu, pregethai yn faith a llafurus, fel dyn yn methu gollwng y dyrfa ymaith; ac ni byddai neb yn blino arno. Agor yr Ysgrhythran trwy eu hesbonio, a delio gyda deall ei wrandawyr trwy ymresymu, gan gymhwysu y cyfan at y gydwybod mewn apelïadau cyfeiriadol a grymws, y byddai efe wrth bregethu; a mynych ddylynid ei weinidogaeth â difrifwch ofnadwy a derfynai mewn argyhoeddïadau dwysion a dychwelïadau lawer. Cerddai ei eiriau minig fel saethau trwy y tyrfaoedd aruthrol a ymgasglent i wrandaw arno; ac er na chodai efe ei lais, ac nad oedd ei ddull yn ddrychebel (*dramatic*) i'r mesur lleiaf, cwmpai dynion cryfion megys meirwon, fel pe wedi eu taraw âg ergyd magnel; a theimlid oddiwrth yr oedfaon a gynaliai am flynyddoedd, gan mor ddwfn oedd yr argaffïadau a wneid. Y mae yn anhawdd barnu oddiwrth ei bregethau argraffedig beth oedd min, grym, ac awdurdod ei weinidogaeth gyhoeddus, os na cheir awgrymiad yn niweddglô ei bregeth ar "Rad Ras." Prin y credwn fod rhai o'i fyfyrwyr wedi cyfleu syniad cywir am dano fel pregethwr. Hwyrach mai y brenin-fardd Southey a wnaeth fwyaf o degwch âg ef yn hyn. Yr oedd y tyrfaoedd ymdyrent i'w wrandaw, meithder y pregethau a draddodai heb flino y bobl, yr effeithiau dwysion, ofnadwy ddwysion, a ddylynent ei weinidogaeth yn yr awyr agored, a'r gwaith mawr a bendigedig a gwblhawyd trwy ei offerynoliaeth, yn dangos y rhaid ei fod yn bregethwr rhagorol.

Cafodd dreulio blynyddoedd olaf ei oes yn nghanol parch ac edmygedd cyffredinol. Tadlwyd drysau eglwysig, a gauwyd unwaith i'w erbyn, yn agored o'i flaen; cyrchai llenorion a seneddwy'r i wrando arno yn pregethu, a llenwid drysau y tai âg derychwyr pan glywid fod "John Wesley yn myned heibio." Estynwyd ei uerth, a gwasanaethodd ei synwraur a'i gyneddffau meddyliol iddo yn rhyfedd hyd o fewn ychydig ddyddiau i'w farwolaeth. Llywyddodd y gynadledd (un 1790) a gynaliwyd yn Bristol o fewn chwe' mis i'w ymddatodiad. Treuliodd dair wythnos ar ol y gynadledd yn Nghymru, gan bregethu yn fynych. Pregethodd droion ar ei daith i Lundain, a chymerodd rai teithiau byrion allan o'r briffddinas cyn terfyn y flwyddyn, gan drefnu a phregethu yn mhob man yr ymwelai. Erbyn hyn, teimlai fod ei fywyd bron rhedeg i ben, a threfnodd ei dŷ gogyfer â hyny. Tynodd allan "*Deed Poll*," i ddyogelu nawdd dros y cyfundeb, a gwnaeth ei "ewyllys olaf" ar ei eiddo personol. Ysgrifennodd amryw lythyrâu tra dyddorol yn ystod dau fis olaf ei oes; a'i lythyr diweddar oll oedd ar "Gaethwasiaeth," yn gyfeiriedig at Wilberforce, i'w gefnogi yn ei ymgais i ddileu y fasnach fellidgedig honq. Pregethodd am y waith olaf yn nhŷ anedd heddyndâd, o fewn saith niwrnod i'w farwolaeth. Yn mhen deuddydd ar ol hyn, cyflwm wanychai. Galwyd am y meddyg, ond yn ofer; canys yr oedd olwynion ei gyfansoddiad bron sefyll, a'i nerth wedi ei dreulio allan. Cyfododd i'w gadair bore Sabbath y 27ain; edrychai yn siriol, ac adroddai un o benillion ei frawd, Charles. Dydd Llun, cynyddai ei wendid, a threuliodd y rhan fwyaf o'r dydd mewn cwsq. Yr ychydig a siaradodd oedd mewn tôn isel, am "wæd Iesu Grist, fel yr unig ffjordd i'r cysegr sancteiddiolaf." Ar ol noson anesmwyth, pan ofynwyd iddo bore dydd Mawrth, a oedd yn dyoddef poen, torodd allan i ganu. Wedi hyny, gofynodd am bapur ac ysgrif-bin—fod arno eisïau ysgrifenu. Ond wedi eu cael, yr oedd ei olwg yn rhy bwl, a'i law wedi anghofo ei medr, fel nas gallai efe ysgrifenu. "Gadewch i mi ysgrifenu i chwi," ebai *Miss Ritchie*; "dywedwch wrthyf pa beth a fynech ei roddi i lawr." "Dim," atebai yntau, "ond hyn, Y GOREU OLL-YW, Y MAE DUW GYDA NI." Torodd allan drachefn i ganu, a chododd unwaith eto i'w gadair. Ond buan y pallodd ei nerth, a rhoddwyd ef yn ol ar y gwely—byth i godi drachefn! Ac wedi cynghori, a chanu, a gweddio, a ffarwelio â'i gyfeillion, pan yr oedd un ar ddeg ohonynt ar eu gliniau o gwmpas ei wely, tynodd Wesley ei draed i'r gwely, a bu farw, heb ochenaid, am ddeg o'r gloch bore dydd Mercher, Mawrth yr 2il, 1791, yn 88ain oed! Claddwyd ei weddillion yn mynwent *City Road*, Llundain, ar y 9fed o'r mis, yn ngwydd torf aruthrol, am bump o'r gloch yn y bore, mewn gwir ddyogel obaith am adgyfodiad i fuchedd dragwyddol.